

УДК 811.161.3 38
**НЕВЕРБАЛЬНЫЯ СРОДКІ АРГАНІЗАЦЫІ МАСТАЦКАГА
ДЫЯЛОГУ (на прыкладзе рамана У. Караткевіча “Нельга забыць”)**

Шаршнёва Вольга Мікалаеўна

дацэнт кафедры агульнага і славянскага мовазнаўства ўстановы адукацыі
“Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова”;

кандыдат філалагічных навук, дацэнт

(г. Магілёў, Беларусь)

kaf_osy@msu.by

У артыкуле даецца характарыстыка невербальных сродкаў арганізацыі стылізаванага мастацкага дыялогу. На прыкладзе рамана У. Караткевіча “Нельга забыць” абгрунтоўваецца, што самастойнае суправаджэнне рэплік дапамагае лепш раскрыць унутраны свет героя, паказаць яго эмацыйны стан, адносіны да таго, што адбываецца, ці да суразмоўцы. Пацвярджаецца, што апісанні сітуацыі праз невербальныя характарыстыкі дапамагаюць чытачу не толькі правільна зразумець сітуацыю і ўявіць настрой героя, але і ўбачыць пазіцыю самога аўтара адносна таго, што адбываецца, і адносна сваіх персанажаў.

Імкненне да адэкватнага разумення заўсёды было асноўнай задачай камунікацыі. Каб правільна адлюстравалі сваю думку, чалавек карыстаецца

многімі сродкамі, прапанаванымі мовай і культурай. У ліку гэтых сродкаў надзвычай важнымі ўяўляюцца невербальныя кампаненты. Вусныя зносіны вылучаюцца адзінствам вербальных і невербальных элементаў: жэсты, міміка, рухі цела, асаблівасці фанацыі гарманічна ўключаюцца ў размову і становяцца яе абавязковым суправаджэннем. За сродкамі невербальнай камунікацыі скрываецца вялікая колькасць інфармацыі, у тым ліку глыбінны культурны пласт, які адлюстроўвае светапогляд таго, хто гаворыць, яго думкі і пачуцці.

Як адзначае А. Д. Боева, “спецыфічная функцыянальнасць невербальных знакаў заключаецца ў іх здольнасці перадаваць у тэкстах не толькі прамое значэнне, але і пераноснае, семіятычнае, што дазваляе ім прыносіць у тэкст скрытыя сэнсы, канататыўныя значэнні, змяшчаць пэўныя падтэксты, служыць сродкам перадачы нюансаў паводзін і ўзаемаадносін персанажаў” [1, с. 29]. На думку Р. Я. Крэйдліна, жэставыя знакі “надзелены асобымі функцыямі: яны не толькі апісваюць, з’явы, сітуацыі, аб’екты і ўдасцівасці рэальнага свету, але і адлюстроўваюць рэаліі і ўказваюць на іх. Жэставыя элементы па сваёй прыродзе дэманстравальныя і выконваюць у камунікатыўным акце, акрамя інфарматыўнай, экспрэсіўнай, рэгулятыўнай і інш., выяўленчую функцыю” [3, с. 51]. Пры гэтым, як сцвярджае Г. У. Калшанскі, выкарыстанне невербальных сродкаў у рэальных зносінах спантаннае, але фіксаванне такіх сродкаў у мастацкім маўленні з’яўляецца спецыяльным літаратурна-стылістычным прыёмам [2].

У стылізаваных мастацкіх дыялогах У. Караткевіча асобае значэнне надаецца невербальным кампанентам, адлюстраваным з дапамогай саматызмаў і саматычных выразаў – лексічных сродкаў, якія перадаюць міміку, жэсты, камунікатыўна значныя рухі цела і асаблівасці фанацыі. Письменнік імкнецца максімальна наблізіць сітуацыі зносін і дыялогі да рэальных і надае значную ўвагу апісанню знешніх паводзін персанажаў у момант камунікацыі, што дазваляе больш поўна і дакладна перадаць іх псіхалагічныя асаблівасці, рэканструяваць уяўленні аб іх жыцці і дзейнасці, зразумець іх жаданні, настрой, адносіны да іншых людзей, светаадчуванні. Афармленне рэплік невербальнымі сігналамі дапамагае лепш раскрыць унутраны свет героя, паказаць яго эмацыйны стан, адносіны да таго, што адбываецца, ці да суразмоўцы. Акрамя таго, апісанні сітуацыі праз невербальныя характарыстыкі дапамагаюць чытачу не толькі правільна зразумець сітуацыю і ўявіць настрой героя, але і ўбачыць пазіцыю самога аўтара адносна таго, што адбываецца, і адносна сваіх персанажаў.

Выразным прыкладам вербалізацыі нямоўных зносін можа стаць наступнае дыялагічнае адзінства – эпізод апошняй сустрэчы і развітання Горава і жонкі пакаранага смерцю Усяслава Грынкевіча:

Нясцерпны жаль і немае замілаванне ахапілі душу Горава, калі яна ўзяла яго руку ў свае.

– Я ведаю, ёсць многа добрых людзей, – сказала яна, – людзей з усёабдымным, з чалавечым сэрцам. Такіх, як вы. Але што я магу зрабіць, калі мне ўсё жыццё будзе трызніца твая дзесяць хвілін, на якія я спазнілася. Калі для сэрца чалавечага няма і не будзе забыцця... Дарагі мой чалавек. Я ведаю – у мяне ўсё канфісуюць. Мяне, хутчэй за ўсё, чакае Сібір.

Яна схіліла галаву, а потым, праз імгненне, ускінула на Горава цёмныя вочы.

– Але мне лягчэй. Людзі заўсёды людзі. Людзі паўсюль людзі... Дай вам Бог шчасця за добрае сэрца. Шчасця з невядомай мне рускай жанчынай, такой самай добрай, як вы.

– Не трэба, пані, – сказаў Гораў.

– Маўчыце, – сказала яна амаль сурова. – Чым я магу аддзякаваць вам за ўсё? Толькі словам. Дай вам Бог шчасця. І вам, і дзецям, і ўсім нашчадкам вашым. Дай Бог, каб мае ўнукі ніколі не варагавалі з вашымі.

– Рушай, – сказала яна фурману пасля хвіліны цяжкага маўчання. – Бывайце, дарагі.

– Бывайце.

Брычка павольна пакацілася па дарозе. Гораў хацеў было ўжо саскочыць з прыступкі, але яна ўзяла доўгімі далонямі яго галаву і прыцягнула яе да сябе на грудзі. Пацалавала ў высокі лоб.

Ён нахіліўся і прыпаў вуснамі да бязвольнага сугіба ля кісці яе рукі.

– Ідзіце... Ідзіце, – шэптам сказала яна.

Споўнены гаротным неўразуменнем, бунтуючы ўсім сэрцам супраць сляпой сілы, якая няўмольна разлучае людзей, Гораў скочыў з прыступкі. Брычка пакацілася хутчэй.

Бясконцыя лугі ляжалі вакол.

А ён стаяў і глядзеў, як брычка, зрабіўшыся цёмнай кропкай, знікала недзе пад чорнымі хмарами, ад якіх цягнуліся да зямлі шэрыя і напаяпразрыстыя завесы дажджу (“Нельга забыць”).

Відавочна, што стварэнне праўдзівай і натуральнай жыццёвай сітуацыі дасягаецца ў ліку іншага шляхам уключэння падкрэсленых саматызмаў. Усе невербальныя знакі індывідуалізуюць персанажаў, складаюць важныя дэталі іх партрэтаў, дакладна адлюстроўваюць

пачуцці, сітуацыю, умовы зносін. Жонка Усяслава Грынкевіча ўзяла руку Горава ў свае; схіліла галаву, а потым, праз імгненне, ускінула на Горава цёмныя вочы; узяла доўгімі далонямі яго галаву і прыцягнула яе да сябе на грудзі. Пацалавала ў высокі лоб. Аўтар значна ў большай ступені засяроджвае ўвагу на перадачы праз невербальныя сігналы эмацыйнасці, усхваляванасці і страшнага гора жанчыны, якая зусім нядаўна страціла мужа, але здолела захаваць высакароднасць пачуццяў, удзячнасць за спачуванне і дапамогу, а яшчэ – рашучасць сваіх наступных планаў, нягледзячы на іх уяўную бесперспектыўнасць. У дачыненні да Горава саматызмы вылучаюцца большай стрыманасцю (Гораў хацеў было ўжо саскочыць з прыступкі; Гораў скочыў з прыступкі; ён стаяў і глядзеў), што ні ў якім разе не змяняе яго пакут і перажыванняў, а імпліцытна ўказвае на характар сапраўднага мужчыны, здольнага прымаць важныя, адказныя рашэнні, здзяйсняць рашучыя ўчынкі і трымаць сябе ў руках нават тады, калі сэрца заходзіцца ад болю. Ужо толькі на аснове ўключаных невербальных кампанентаў можна меркаваць пра душэўную блізкасць персанажаў, іх узаемаразуменне і ўзаемапавагу, спагаду і ўдзячнасць. У. Караткевіч акцэнтуюе таксама танальнасць размовы, нейтральную і, наколькі магчыма, стрыманую ў дачыненні да Горава (сказаў Гораў), і змяняльную, узрушаную пад уплывам абставін, надзвычай эмацыянальную – у дачыненні да жанчыны (сказала яна амаль сурова; сказала яна фурману пасля хвіліны цяжкага маўчання; шэптам сказала яна). Менавіта ўключэннем інтанацыйных саматызмаў і іх адрозненнем у суправаджэнні маўлення абаіх персанажаў дасягаецца надзвычайная напружанасць апошняй сустрэчы, якая проста не магла не зрабіць адбітак на далейшым лёсе герояў.

Відавочна, што змест дыялогу без апісання невербальных сродкаў не вылучаўся б паўнатай і цэласнасцю перададзенай маўленчай сітуацыі. Саматызмы ў творах У. Караткевіча не толькі дапаўняюць, умацняюць або змякчаюць змест рэплікі, але могуць цалкам замяняць яе змест, тым самым рэгулюючы працэс камунікацыі, што дае права разглядаць іх у межах вылучанага дыялагічнага адзінства.

Дыялагічнае маўленне займае ў творах У. Караткевіча значнае месца, што паказвае схільнасць аўтара да актыўнага супрацоўніцтва з чытачом. Письменнік, не навязваючы сваю думку, нібы прапануе паслухаць гаворку персанажаў і на падставе пачутага зрабіць самастойныя высновы. У мастацкіх творах У. Караткевіча дыялагічныя канструкцыі выступаюць ключавым элементам моўнай тканіны, эстэтычна апрацаванымі моўнымі формамі ў адпаведнасці з выражэннем аўтарскай задумы ў галіне

раскрытия светапогляду, унутранага стану чалавека, прыгажосці прыроды, супярэчлівасці жыццёвых сітуацый і інш.

Пры гэтым варта сказаць, што У Караткевіч індывідуальна асэнсоўвае магчымасці паралінгвістыкі і дэманструе аўтарскі падыход да адбору і ўключэння ў мастацкі тэкст спецыяльных моўных сродкаў, якія вербалізуюць найбольш значныя жэсты, міміку, інтанацыйныя суправаджэнні маўлення. Цяжка сказаць, якія элементы – моўныя ці парамоўныя – у большай ступені дапамагаюць аўтару стварыць выразныя вобразы сваіх персанажаў. Аднак можна з упэўненасцю сцвярджаць, што парамоўныя сродкі не менш насычаныя, эмацыянальныя, экспрэсіўныя, і менавіта гарманічная сукупнасць вербальных і невербальных элементаў дазваляе максімальна поўна і натуральна ўзнавіць і асэнсаваць разнастайныя камунікацыйныя сітуацыі, даць ацэнку выпадковасці/ невыпадковасці ўчынкаў людзей, уявіць іх настрой, іх думкі, перажыванні, клопат.

У творах У. Караткевіча ярка прадстаўлены як агульнамоўныя спосабы апісання невербальных паводзін персанажаў, так і індывідуальныя спосабы, у якіх знаходзіць адлюстраванне аўтарскае ўспрыняцце рэчаіснасці.

Комплекс невербальных адзнак у мастацкіх творах У. Караткевіча адлюстроўваецца з той паўнатой, якая патрабуецца кантэкстам, незалежна ад месца, якое займае персанаж у іерархічнай структуры твора. Саматызмы адыгрываюць істотную ролю ў падачы падтэкставай інфармацыі. Паралінгвістычны падыход да інтэрпрэтацыі мастацкага твора дазваляе зірнуць на тэкст з новай пазіцыі, што стварае новы ўзровень стылістычнага аналізу. На аснове аналізу рэпрэзентацыі невербальных паводзін вербальнымі адзінкамі можна меркаваць аб індывідуальнасці аўтарскага стылю У. Караткевіча.

Спіс літаратуры

1. Боева, Е. Д. Авторские интерпретации невербальных знаков в художественном тексте / Е. Д. Боева // Филологические науки. Вопросы теории и практики, 2015. – № 6(48). – Ч. I. – С. 28–30.
2. Колшанский, Г. В. Паралингвистика / Г. В. Колшанский. – М. : КомКнига, 2010. – 96 с.
3. Крейдлин, Г. Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык, Г. Е. Крейдлин. – М. : Новое лит. обозрение, 2002. – 592 с.